

Łukasz Lipiński

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Spójność homilii w świetle retoryki klasycznej

CZ. 1. TEORIA

Wstęp

Homilia to forma głoszenia słowa Bożego powiązana z liturgią i życiem. Jednym z warunków jej poprawności jest spójność¹. Niniejszy artykuł, podzielony na dwie części, ma na celu opracowanie metody przygotowania koherentnej wypowiedzi kaznodziejskiej z uwzględnieniem założeń teologii i retoryki. Pytanie badawcze brzmi: jak zastosować klasyczne zadania mówcy („officia oratoris”) w przygotowaniu spójnej homilii?

W koncepcyjnym segmencie opracowania (*Cz. 1. Teoria*) uwaga zostanie skupiona na trzech zagadnieniach. Najpierw – na teologicznych założeniach homilii, następnie – na wątpliwości, czy wolno rozpatrywać głoszenie słowa Bożego w kategoriach retorycznej perswazji, a po wyjaśnieniu tej kwestii – na systematyzacji interdyscyplinarnej metody pracy kaznodziejskiej.

¹ Por. M. Klementowicz, *Spójność tekstu jako warunek poprawnej homilii*, „Roczniki Teologiczne” 64 (2017) z. 12, s. 63–77.

Teologia homilii

Homiletyka, czyli metodyczna refleksja nad głoszeniem słowa Bożego, obejmuje cztery perspektywy badań: homiletyka fundamentalna – o istocie głoszenia; homiletyka materialna – o treści przepowiadania; homiletyka formalna – o warsztacie kaznodziej-skim; homiletyka szczegółowa – o modelach wypowiedzi². Każdy z działów homiletyki dotyczy innego aspektu spójności.

Po pierwsze, spójność homilii wynika z jej fundamentów. Oto dwie istotowe definicje z wprowadzeń do ważnych ksiąg liturgicznych:

Homilia, będąca częścią liturgii [...]. Winna być wyjaśnieniem jakiegoś aspektu czytań Pisma świętego albo innego tekstu spośród stałych lub zmiennych części Mszy danego dnia, z uwzględnieniem zarówno obchodzonego misterium, jak i szczególnych potrzeb słuchaczy³.

Homilia, w której w ciągu roku liturgicznego na podstawie tekstu świętego wyklada się tajemnice wiary i zasady chrześcijańskiego życia, stanowi część liturgii słowa; [...] zmierza do tego, by głoszone słowo Boże wraz z liturgią eucharystyczną stawalo się przepowiadaniem przedziwnych dzieł Bożych w historii zbawienia, czyli misterium Chrystusa. [...] Chrystus zaś jest zawsze obecny i działa w przepowiadaniu swojego Kościoła. Homilia więc, będąc wyjaśnieniem słowa Pisma Świętego, które zostało odczytane, czy też jakiegoś tekstu liturgicznego, winna prowadzić wspólnotę wiernych do czynnego sprawowania Eucharystii, tak aby przestrzegali w życiu zobowiązań płynących z sakramentu, który z wiarą przyjęli⁴.

² W. Przyczyna, G. Siwek, *O metodologii homiletyki*, „Studia Nauk Teologicznych PAN”, s. 293.

³ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* (z 3. wyd.), nr 65, Pallotinum, Poznań 2006.

⁴ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Wprowadzenie do drugiego wydania Lekcjonarza mszalnego*, nr 24, Pallotinum, Poznań 2011.

Homilia treściowo i funkcjonalnie różni się od kazania głoszonego poza liturgią. Homilia jest materialnie związana z tekstami celebracji, natomiast ksiądz głoszący kazanie ma swobodę w wyborze tematu. Celem homilii jest wyjaśnienie tajemnic wiary i jej znaczenia dla życia wiernych w kontekście liturgii, zaś kazanie funkcjonuje jako odrębna forma⁵. Choć głosiciela homilii popularnie nazywa się kaznodzieją, to w sensie ścisłym jest to homilista. Tym zaś, kto prowadzi naukową refleksję nad głoszeniem słowa Bożego jest homileta. Przymiotnikiem *kaznodziejские* określa się warsztat kościelnych mówców.

Drugim determinantem spójności homilii jest jej materia, czyli treści, wynikające z przytoczonych definicji. Uszczegółowiono je w watykańskim dokumencie *Dyrektorium homiletyczne* (2014), wymieniając: wyjaśnienie odczytanych tekstów biblijnych przez pryzmat życia, męki, śmierci i zmartwychwstania Chrystusa (misterium); wprowadzenie w uobecnienie tego misterium w czasie liturgii Mszy Świętej (celebracja); wskazanie, jak po celebracji naśladować Chrystusa opisanego w Biblii i spotkanego przez znaki liturgiczne (życie)⁶. Syntezą tych zapisów jest sformułowanie zawartości homilii w triadzie: 1) poszukiwanie Chrystusa w tekstach mszalnych; 2) oglądanie Chrystusa działającego w obrzędach liturgicznych; 3) naśladowanie Chrystusa w codziennym życiu. Mówiąc zaś jeszcze prościej, w homilii należy nawiązać do Biblii, liturgii i życia⁷. W ramach tej syntezy, homileci rozróżnili pięć elementów integralnego przepowiadania. W części biblijnej chodzi o: 1) treści kerygmatyczne, czyli znaczenie zamierzone przez autora Pisma Świętego; 2) treści didaskalij-

⁵ L. Szewczyk, *Homilia czy kazanie? O nieuzasadnionym sentymencie kaznodziejów do kazań katechizmowych*, „Przegląd homiletyczny” 14 (2010), s. 8–9.

⁶ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, nr 12–14, Pallotinum, Poznań 2015.

⁷ S. Dyk, *Homilia – droga do żywego poznania misterium Chrystusa*, Jedność, Kielce 2016, s. 24.

ne, czyli o katechezę pogłębiającą kerygmat w oparciu o teologię biblijną, nauczanie Ojców Kościoła, Magisterium Kościoła i osiągnięcia teologów. W ramach odniesień do liturgii występują: 3) treści mistagogiczne objaśniające obrzędy celebracji. W relacji do życia słuchaczy chodzi zaś o: 4) treści egzystencjalne, interpretujące ludzką codzienność w świetle Dobrej Nowiny; 5) treści moralne, wzywające do zmiany myślenia i postaw, wynikające wprost z tekstów usłyszanych na liturgii⁸.

Trzecim czynnikiem warunkującym spójność homilii jest jej szczegółowa struktura. Mowa tu o indukcyjnej lub dedukcyjnej kompozycji⁹. Homilie indukcyjne rozpoczynają się od nawiązania do życia, by następnie przejść do biblijnej odpowiedzi na egzystencjalne pytanie oraz wskazać na moralne zastosowanie owej odpowiedzi. Przykładem takiej kompozycji jest tzw. model polski, oparty na schemacie: 1) doświadczenie życiowe; 2) to mówi Pan; 3) życie chrześcijańskie. By zadbać o spójność takiej indukcyjnej homilii z liturgią, W. Świerzawski proponuje wersję: 1) treści egzystencjalne – życiowy problem domagający się odpowiedzi; 2) treści kerygmatyczne i didaskalijne, czyli Chrystusowa odpowiedź i jej katechetyczne pogłębienie; 3) treści mistagogiczne ze wskazaniem na Chrystusa, który daje człowiekowi siłę, by wcielić ewangeliczne rozwiązanie w życie¹⁰.

J. Twardy proponuje zaś indukcyjny model w oparciu o słowo *dzisiaj* – łac. „*hodie*”: 1) *dzisiaj* egzystencjalne, czyli codzienny problem, pytanie, przeżycie, doświadczenie i potrzeba słuchaczy; 2) *dzisiaj* biblijne z odpowiedzią dającą życiu sens pomimo trudności; 3) *dzisiaj* liturgiczne, ukazujące Chrystusa, który ratuje człowieka w danym doświadczeniu; 4) *dzisiaj* chrześcijańskiego

⁸ M. Klementowicz, *Homilia jako tekst integralny teologicznie*, w: M. Dąbrówka, M. Klementowicz (red.), *Homilia integralna. Studium treści przepowiadania homilijnego*, Tarnów 2017, s. 17–19.

⁹ J. Twardy, *Aktualizacja słowa Bożego w kaznodziejstwie*, Przemysł 2009, s. 159–182.

¹⁰ H. Sławiński, *Potrzeba urozmaicenia modelu homilii*, „*Studia Włocławskie*” 11 (2009), s. 91.

życia z serdeczną zachętą do wytrwania w relacji ze Zbawicielem¹¹.

Model indukcyjnej homilii H. Arensa bazuje na psychologicznych etapach uczenia się: 1) egzystencjalny opis życiowego doświadczenia słuchaczy, budzący zainteresowanie i zaufanie; 2) zawężenie problemu egzystencjalnego przez wybór jednego aspektu i postawienie problemowego pytania; 3) poszukiwanie rozwiązań i wskazywanie na ich niewystarczalność ze względu na złożoność problemu; 4) propozycja kerygmatycznego (biblijnego) rozwiązania; 5) wzmocnienie rozwiązania przez przykład i powiązanie go z praktyką życia¹².

J. Vrablec proponuje czterostopniowy model indukcyjnej homilii poprzedzony wstępem opartym na egzystencjalnym pytaniu naprowadzającym na biblijne rozważanie. Homilia jest wtedy zbudowana na czterech elementach: 1) kerygmat, tzn. ogłoszenie odpowiedzi Boga z odwołaniem do wybranego fragmentu czytań; 2) didaskalia, czyli katechetyczne wyjaśnienie słów i czynów Chrystusa opisanych w Biblii; 3) parakleza budząca pragnienie życia poznaną prawdą wiary; 4) mistagogia, a więc doprowadzenie do zjednoczenia z Panem przez obrzęd liturgiczny. Zakończenie takiej homilii jest wskazaniem na korzyści z trzymania się Bożej odpowiedzi¹³.

Oprócz indukcji, spójność homilii można zrealizować przez strukturę odwrotną – dedukcyjną – od ogółu do szczegółu. Oto przykładowy schemat takiej argumentacji ze średniowiecznych dysput scholastycznych: 1) „questio/propositio”, czyli rozpoczęcie od sformułowania tezy lub pytania; 2) „videtur quod non”, tzn. przedstawienie argumentów przeciwko tezie, by uwypuklić złożoność problemu; 3) „in oppositum – contra”, tzn. argumentacja przeciwstawna z nową perspektywą; 4) „in oppositum – pro”,

¹¹ Tamże, s. 93.

¹² W. Chaim, *Aspekty psychologiczne w przepowiadaniu słowa Bożego*, „Roczniki Teologiczne”, 61 (2014), z. 6, s. 179–180.

¹³ G. Siwek, *Przepowiadać skuteczniej: elementy retoryki kaznodziejskiej*, Homo Dei, Kraków, 1992, s. 79–80.

czyli potwierdzanie początkowej tezy z odwołaniem do autorytetów wiary; 5) „solutio” – rozwiązanie i podsumowanie z jasnym przedstawieniem stanowiska, wniosku i apelu¹⁴. Ten model wymaga uwzględnienia elementów mistagogii.

Przykładem dedukcji jest homilia analityczna nawiązująca do egzegetycznej kompozycji stosowanej przez Orygenesa, której plan mógłby wyglądać tak: 1) wstęp zapowiadający temat i cel homilii; 2) egzegeza tekstu świętego werseł po wersecie, z wyjaśnieniem znaczenia wyrażań, kontekstu historycznego i teologicznego, etymologii słów, interpretacji werseł oraz ich zastosowania w liturgii; 3) wyciągnięcie moralnych wniosków na podstawie analizy biblijnej; 4) podsumowanie i końcowy apel¹⁵.

W kontekście przykładów kaznodziejskiej indukcji i dedukcji istnieje postulat, by kompozycja homilii była spójna z rodzajem literackim omawianego tekstu biblijnego lub liturgicznego oraz z potrzebami słuchaczy. Chodzi o to, by ulubiony model homilii nie stał się dla kaznodziei jak usztywniający gorset¹⁶ – zawsze taki sam pomimo różnych okoliczności. Absolwenci teologii powinni pamiętać, że nie mówią z ambony do audytorium w auli wykładowej, ale są narratorami służącymi Bogu, który udziela się ludziom w celebracji. Z perspektywy słuchacza, celem homilii nie jest więc zapamiętanie dydaktycznych podziałów, ale poddanie się Stwórcy zapraszającemu do spotkania¹⁷.

Czwartym wyznacznikiem homilijnej spójności jest kaznodziejski styl. Jego cechy – przedmiot zainteresowania homiletyki formalnej – wynikają z dogmatycznej konstytucji o Objawieniu Bożym:

W Piśmie świętym więc objawia się – przy stałym zachowaniu Bożej prawdy i świętości – przedziwne zniżanie się wiecznej

¹⁴ Siwek, *Przepowiadać skutecznie...*, dz. cyt., s. 73.

¹⁵ S. Dyk, *Aktualność homilii Orygenesa we współczesnym przepowiadaniu*, „Vox Patrum” 75 (2020), s. 153–156.

¹⁶ Sławiński, *Potrzeba urozmaicenia...*, dz. cyt., s. 93.

¹⁷ Tamże, s. 94–95.

Mądrości, byśmy uczyli się o niewysłowionej dobroci Boga i o tym, jak bardzo dostosował się On w mowie, okazując przezorność i troskliwość względem naszej natury. Bo słowa Boże, językami ludzkimi wyrażone, upodobniły się do mowy ludzkiej, jak niegdyś Słowo Ojca Przedwiecznego, przyjąwszy słabe ciało ludzkie, upodobniło się do ludzi¹⁸.

Kaznodziejska dbałość o styl to zatem dbałość o ludzką szatę głoszonego słowa Bożego. W szczególności, chodzi o to, by

przykładać wagę do treści słów, stylu i dykcji [...] unikać godnej pożałowania ostentacji [...] zadbać nawet o miłą tonację głosu [...] nie głosić abstrakcyjnych teorii [...] stosować uprzejmy i pozytywny styl, który nie rani osób, choć wstrząsa sumieniami¹⁹.

Kaznodziejski styl jest wyrazem spójności homilii z językiem Biblii, liturgii i kultury, jeśli kaznodzieja z szacunkiem wprowadza wiernych w celebrowane tajemnice. Papież Franciszek formułuje w tym względzie kilka postulatów: uszanowanie „sacrum”; matczyne nastawienie; słowa poruszające serce; skupienie na prawdzie; duchowość; znajomość słuchaczy; pedagogiczne podejście; kerygmaticzność; pogłębienie katechetyczne i liturgiczne²⁰. Dodatkowo, język homilii mają cechować: precyzja, prostota, serdeczność, dialogiczność, familijność, obrazowość, piękno, kreatywność, zwięzłość, pozytywność²¹.

¹⁸ Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym Dei verbum*, nr 13, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallotinum, Poznań 2002, s. 350–363.

¹⁹ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Kapłan głosiciel słowa, szafarz sakramentów i przewodnik wspólnoty w drodze do trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa* (19.03.1999), Biblos, Tarnów 1999, s. 35.

²⁰ Franciszek, *Adhortacja apostolska Evangelii Gaudium. O głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie*, nr 135–175. Wydawnictwo M, Kraków 2013.

²¹ H. Sławiński, *Język współczesnego przekazu Ewangelii z uwzględnieniem sugestii papieża Franciszka*, „Roczniki Teologiczne” 61 (2014), s. 56–67.

Homilia rodzajem retorycznym

Nazwanie homilii rodzajem retorycznym domaga się doprecyzowania istoty i celu retoryki, sprawdzenia na ile ten cel jest spójny z celem homilii oraz zbadania zasadności badania przepowiadania słowa Bożego metodami ludzkiej teorii perswazji.

Perswazyjny cel retoryki jest zakorzeniony już w poezji Homera i starożytnej Grecji, zaś teoretyczne podstawy dyscypliny przypisuje się Koraksowi z Syrakuz, który kierował się potrzebą metodycznego przygotowywania mów sądowych w obronie obywateli. Celem oracji było odzyskanie ziem zawłaszczonych przez tyrana Trazybulosa. Z Sycylii do Aten, retoryka trafiła za sprawą Gorgiasza z Leontinoi (ucznia Koraksa). Mimo krytyki utrzymała się w kanonie edukacji humanistycznej aż do XIX wieku²².

Z definicji, retoryka jest to sztuka przekonywania za pomocą słowa w zakresie zagadnień prawdopodobnych (opinii), z zachowaniem poprawnych reguł rozumowania i bez zamiaru wprowadzenia odbiorcy w błąd²³. Taką formułę proponuje P. Jaroszyński, przywołując trzy klasyczne wyznaczniki: 1) zdaniem Platona wymowa jest wytwarzaniem przekonań tych co stanowią wiarę, a nie dają nauki²⁴; 2) zdaniem Arystotelesa retoryka to umiejętność metodycznego odkrywania tego, co w odniesieniu do każdego przedmiotu może być przekonywające²⁵; 3) zdaniem zaś Kwin-

²² P. Jaroszyński, *Retoryka*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii* (wersja internetowa), Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu. Współcześnie nawiązywał do niej m. in. Ch. Perelman. Zob. J. Kiereś-Lach, *Filozofia i retoryka. Kontekst myślowy „nowej retoryki” Chaïma Perelmana*, Lublin 2015, s. 177–197.

²³ Jaroszyński, *Retoryka*, dz. cyt.

²⁴ Platon, *Gorgiasz*, tłum. W. Witwicki, Fundacja Nowoczesna Polska, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/platon-gorgiasz.pdf> (dostęp 22.02.2025), s. 11.

²⁵ Arystoteles, *Retoryka*, tłum. H. Podbielski, I, 2, w: Arystoteles, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, Warszawa 2004.

tyliana – jest to „ars bene dicendi”, tzn. sztuka dobrego (pięknego i uczciwego) mówienia²⁶.

Z powyższych syntez wyłania się ogólny a zarazem praktyczny cel retoryki, mianowicie takie operowanie słowem, które na moc perswazyjną. Nie bada się w niej prawdziwości faktów, ale prawdopodobieństwo opinii. Nie ma przecież obowiązku bezkrytycznego przyjmowania sądów, ale można się dać do nich przekonać przy pomocy słowa. Manipulacja i podstęp są domeną sofistyki i erystyki, które dążą do tego, aby poprzez sprawnie zakamuflowane kłamstwa, za wszelką cenę do czegoś nakłonić, aby rozmówca miał złudzenie suwerennie podjętej decyzji. Retoryka demaskująca takie manipulacje jest przydatna w wielu dziedzinach, np.: w procesach sądowych jako narzędzie obrony lub oskarżenia; w polityce dla argumentowania za lub przeciw rozwiązaniom; w wychowaniu celem pochwały lub karcenia²⁷. Uniwersalność rzetelnej perswazji, wobec której nie da się pozostać obojętnym, oddaje tekst S. Srebrnego o kulturze słowa:

Logos stawia przed nami poważne, nieraz ciężkie warunki. Obowiązany jesteś uznać tezę najbardziej dla się przykrą, skoro jest udowodniona; obowiązany jesteś wyrzec się przekonania najdroższego dla siebie, skoro jest obalone. Oto kodeks honorowy myśliciela. Jeśli nie zechcesz, będziesz baranem wśród stada, niewolnikiem pod władzą pana, nie zaś wolnym obywatelem Rzeczypospolitej ducha²⁸.

Po rozważeniu istoty teorii perswazji, pora na porównanie jej z elementami przekonywania w homilii. Choć z pozoru, nie są one

²⁶ Kwintylijan, *Kształcenie mówcy* (księgi I, II i X), II, 17, 37, tłum. M. Brożek, Warszawa 2002.

²⁷ P. Jaroszyński, C. Jaroszyński, *Kultura słowa: podstawy retoryki klasycznej. Teoria i ćwiczenia*, Fundacja Nasza Przyszłość, Szczecinek 2008, s. 29–41.

²⁸ S. Srebrny, *Co zawdzięczamy kulturze świata antycznego*, Filomata, Łwów 1936, s. 29.

oczywiste, jak w mowie retorycznej, to obiektywnie wynikają ze wspomnianej już triady tematycznej każdej homilii: Biblia – liturgia – życie. O perswazyjności homilii pisał papież Benedykt XVI:

Powinna ona ułatwić zrozumienie sprawowanej tajemnicy, zachęcić do misji, przygotowując zgromadzenie do wyznania wiary, modlitwy powszechnej i liturgii eucharystycznej²⁹.

Należy mieć na uwadze katechetyczny i zachęcający cel homilii [...] Treść do nich należy czerpać w sposób pewny z Magisterium w oparciu o cztery „filary” określone przez Katechizm Kościoła Katolickiego i niedawno ogłoszone Kompendium, a więc: wyznanie wiary, celebrowanie misterium chrześcijańskiego, życie w Chrystusie, modlitwa chrześcijańska³⁰.

Treściowe komponenty homilii posiadają zatem potencjał perswazyjny. Chodzi o: 1) przekonanie słuchaczy słowa Bożego do przyjęcia orędzia tekstów biblijnych jako słowa Boga skierowanego osobiście do nich – treści kerygmataczne; 2) uzasadnienie zgodności tego orędzia z wielowiekową tradycją nauczania Kościoła – treści didaskaliczne; 3) wzbudzenie wiary w realną obecność Chrystusa w celebrowaniu liturgicznej oraz przekonanie do świadomego i czynnego w niej uczestniczenia – treści mistagogiczne; 4) perswadowanie, że życie uczestników Mszy Świętej jest areną historii zbawienia, a Bóg angażuje się w ich codzienność – treści egzystencjalne; 5) apel o poddanie się działaniu łaski także po spotkaniu w kościele, by poznanie Ewangelii i udział w misterium skutkowało naśladowaniem cnót zaobserwowanych u Chrystusa – treści moralne.

²⁹ Benedykt XVI, *Adhortacja apostolska Verbum Domini o słowie Bożym w życiu i misji Kościoła*, nr 59, Libreria Editrice Vaticana, Watykan 2010.

³⁰ Benedykt XVI, *Adhortacja apostolska Saccamentum Caritatis o Eucharystii, źródle i szczyt życia i misji Kościoła*, nr 46, Libreria Editrice Vaticana, Watykan 2007.

Zasadność retorycznego badania słowa Bożego jest poświadczona przez wiele rodzajów argumentów. Po pierwsze – biblijny argument Wcielenia odwiecznego Logosu. Chociaż Chrystus powiedział Piłatowi, że Królestwo Boże nie jest z tego świata (J 19, 36), to jednak wyraził to językiem ludzkim, a Jego nakaz misyjny, by iść i nauczać wszystkie narody (Mt 28, 19) to przekaz perswazyjny, niepozostawiający wątpliwości, jak należy się zachować³¹.

Racją patrystyczną za retoryką w homiletyce jest np. wypowiedź Augustyna, którą umieścił w dziele fundamentalnym dla rozumienia chrześcijańskiego kaznodziejstwa:

Skoro zatem sztuka wymowy sprawia dwojaki skutek i posiada tak wielką moc przekonywania zarówno o czymś złym, jak i dobrym, dlaczegóż by ludzie uczciwi nie mieli dołożyć starań dla zdobycia tej sztuki celem spożytkowania jej w służbie prawdy, gdy przewrotni posługują się nią w służbie niesprawiedliwości i błędowi, mając na oku osiągnięcie zwycięstwa w sprawie przewrotnej i kłamliwej?³²

Ważnym uzasadnieniem stosowania retoryki w kaznodziejstwie jest też orzeczenie Papieskiej Komisji Biblijnej:

Retoryką nazywamy sztukę komponowania przekonywających wywodów. Ponieważ zaś wszystkie teksty biblijne są do pewnego stopnia określoną formą przekonywania, posiadanie pewnej wiedzy z zakresu retoryki stanowi część nieodłączną normalnego wyposażenia każdego egzegety. [...] tak zwana nowa retoryka chce być czymś więcej niż tylko katalogiem figur stylistycznych, elementów oratorskich i rodzajów wystąpień retorycznych. Jej zwolennicy zastanawiają się, dlaczego ten specyficzny język jest skuteczny i wywołuje przekonanie słuchaczy. Metoda ta chce być realistyczna

³¹ M. Florek, *Retoryka w służbie homiletyki*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 48 (2021), s. 50.

³² Augustyn, *De doctrina christiana. O nauce chrześcijańskiej. Tekst łacińsko-polski*, IV/II, 3, tłum. J. Sulowski, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1989.].

i dlatego nie zamierza ograniczać się do samej analizy formalnej. Przywiązuje ona szczególną wagę do sytuacji, w jakiej toczy się cała debata. Bada styl i kompozycję tekstu pod kątem ich oddziaływania na słuchających³³.

Argumentem antropologicznym za retoryką w kaznodziejstwie jest konieczność porządkowania myślenia słuchaczy przez jasny wywód. Komunikacja znaczeń biblijnych zapośredniczona przez język domaga się przejrzystej kompozycji wypowiedzi – klasycznego „dispositio”³⁴. Zdaniem Cycerona, Kwintyliana czy Katońa, mówca, a więc też homilista, ma odznaczać się uczciwością i szlachetnością w przedstawianiu argumentacji, bo oczekują tego słuchacze³⁵.

Nie bez znaczenie są też inne racje, uzasadniające perswazję w kaznodziejstwie, jak choćby psychologiczna potrzeba oddziaływania na emocje, socjologiczne zróżnicowanie słuchaczy, wrażliwość pedagogiczna, argumenty językowe, tekstologiczne czy komunikacyjne. Choć co do istoty, głoszenie homilii jest wydarzeniem o obiektywnej skuteczności zagwarantowanej przez Ducha Świętego, to równocześnie pozostaje ono aktem o subiektywnej skuteczności uwarunkowanej dyspozycją mówcy i percepcją słuchaczy³⁶. Homilia jest działaniem Boga przez wypowiedź człowieka, a z tego wynika zasadność korzystania z retoryki w kaznodziejstwie³⁷.

³³ Papiaska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele*, I/B/1, Watykan 1993.

³⁴ J. Z. Lichański, *Retoryka na przełomie tysiącleci*, w: W. Przyczyna (red.), *Retoryka dziś. Teoria i praktyka*, Kraków 2001, s. 17.

³⁵ Zob. P. Urbański (red.), *Retoryka na ambonie. Zarys problemów współczesnego kaznodziejstwa*, Kraków 2003, s. 8.

³⁶ Zob. J 15, 26-27: „Pocieszyciel, którego Ja wam pošę od Ojca, Duch Prawdy, który od Ojca pochodzi, On będzie świadczył o Mnie. Ale wy też świadczycie” (tłum. za Biblią Tysiąclecia, wyd. 5.); H. Sławiński, *Ludzki wkład w skuteczność przepowiadania słowa Bożego*, „Polonia Sacra” 72 (2011), z. 28, s. 236–240.

³⁷ Zob. Florek, *Retoryka w służbie homiletyki*, dz. cyt., s. 66.

Teologiczno-retoryczna metoda pracy nad spójną homilią

Spójność homilii można rozpatrywać z wielu perspektyw³⁸. W ujęciu teorii tekstu jej wyznacznikami są jedność treściowa, forma posiadająca początek i koniec, jeden nadawca, odbiorca i temat. Spójny tekst da się streścić i sparafrazować, bo przekazuje skończoną ilość znaczeń³⁹. W teologii natomiast mówi się raczej o jedności tematycznej homilii, a w retoryce – o kazaniu jako spójnym rodzaju mowy⁴⁰. Należy zatem uzgodnić wieloaspektowe znaczenie spójności tak, aby w uprawniony sposób usystematyzować interdyscyplinarną – teologiczno-retoryczną – metodę pracy nad homilią.

Postulat spójności homilii w ramach teologii wyraził np. papież Franciszek:

Dobra homilia [...] powinna zawierać jedną myśl, jedno uczucie i jeden obraz [...] koniecznym zadaniem jest doprowadzić do tego, aby kazanie miało jedność tematyczną, jasny porządek i powiązanie między zdaniami, aby osoby mogły łatwo śledzić kaznodzieję i pojąć logikę tego, co mówi⁴¹.

³⁸ W lingwistyce mówi się o spójności: *formalnej (kohezji), funkcjonalnej, implicytywnej, kognitywnej, leksykalnej, linearnej (lokalnej), następczej, pragmatycznej, ramowej, referencjalnej, semantycznej, syntaktycznej, teleskopowej, tematycznej, treściowej (koherencji), spójności post fatum*. A. Gajda, *Mechanizmy spójnościowe w dawnych tekstach popularnonaukowych*, w: M. Kornacka (red.), *Spójność tekstu specjalistycznego*, s. 7–20, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2014, s. 7–8.

³⁹ K. Wyrwas, K. Sujkowska-Sobisz (red.), *Mały słownik terminów teorii tekstu*, Kraków 2005, s. 175–176.

⁴⁰ S. Gindin, *Co wiedziała retoryka o budowie tekstu?*, tłum. T. Dobrzyńska, „Tekst i dyskurs” 10 (2017), s. 9.

⁴¹ Franciszek, *Evangelii gaudium*, dz. cyt., nr 157–158.

Potrzeba *jedności tematycznej* jest uzasadniona argumentem kulturowym i pedagogicznym. Otóż słuchanie zlepków niepowiązanych ze sobą abstrakcyjnych idei prowadzi człowieka do nudy i braku zainteresowania, a pedagogia kaznodziejska domaga się wybrania jednego aspektu misterium Chrystusa (czyli jednego tematu homilii). Ułatwia to słuchaczom asymilację treści, aktywny udział w celebracji i przełożenie liturgicznego doświadczenia na codzienną postawę⁴². Fundamentalną i materialną oznaką spójności homilii jest zatem harmonia pomiędzy Biblią, liturgią i życiem. Odczytane orędzie tekstów mszalnych, pogłębione przez teologiczne didaskalia dotyczy zarówno ludzkiej egzystencji, jak i moralnych decyzji słuchaczy, a treści mistagogiczne otwierają na żywe doświadczenie mocy Ewangelii w celebrowanym sakramencie.

W odniesieniu do strukturalnej spójności homilii, Franciszek podkreśla jej eucharystyczny kontekst:

przewyższa ona jakkolwiek katechezę, stanowiąc najwyższy moment dialogu Boga ze swoim ludem, poprzedzający sakramentalną komunie [...] Homilia nie może być rozrywkowym spektaklem, nie odpowiada logice przekazów medialnych [...] powinna unikać sprawiania wrażenia, że jest jakąś konferencją lub lekcją. [...] Jeśli homilia zbyt długo się przedłuża, niszczy dwie charakterystyczne cechy celebracji liturgicznej: harmonię między jej częściami oraz jej rytm⁴³.

Spójność z perspektywy teologii jest sygnalizowana także w aspekcie formalnym. Papież Franciszek krytykuje bowiem kaznodziejów zadowolonych, że wiedzą, co powiedzieć, ale nie dbają o to, jak powiedzieć. Sugeruje im przy tym następujące narzędzia retoryczne: przykłady, które poruszają myśl; mówienie

⁴² S. Dyk, *Jedność tematyczna homilii w świetle adhortacji Ewangelii Gaudium*, „Roczniki Teologiczne” 12(2014), s. 47–50.

⁴³ Franciszek, *Ewangelii gaudium*, dz. cyt., nr 137–138.

obrazowe apelujące do uczuć i woli; język jasny, prosty i pozytywny, a zatem spójny z Ewangelią oraz potrzebami słuchaczy⁴⁴.

Spójność homilii z perspektywy retoryki – inaczej niż w przypadku homiletyki – wynika z samej istoty teorii perswazji. Jest ona przeciwieństwem metodycznym – a zatem spójnym – uprawdopodobnianiem przekonań. Spójność jako cecha mowy została przez Platona oznaczona słowem stosowność (gr. „preton”, łac. „aptum”). W dialogu *Gorgiasz* zdefiniowano ją jako harmonijną współodpowiedniość elementów w obrębie danej całości. Kwintyliusz z kolei rozpiął spójność jako stosowność wewnętrzną i zewnętrzną⁴⁵.

Stosowność wewnętrzna dotyczy spójności elementów mowy pozostających ze sobą w łączności. Po pierwsze, należy intelektualnie rozpoznać status sprawy (łac. „causa”) i porównać wynik swoich badań z osądami z innych źródeł („inventio”). Po drugie, argumenty zbierane w czasie przygotowania mowy („inventio”) mają być spójne z nadaną im szatą stylistyczną i językową („elocutio”). Po trzecie, owe argumenty („inventio”) w stosownej szacie stylistycznej („elocutio”) mają być spójnie poukładane na poziomie kompozycji („dispositio”). Następnie, fonetyczna oraz gestykulacyjna warstwa wygłaszanej mowy („actio”) ma pozostawać w zgodzie z jej treścią i stylem („inventio” i „elocutio”). W końcu, cztery części wypowiedzi („exordium”, „narratio”, „argumentatio”, „peroratio”) ma łączyć związek logicznego wynikania, by ułatwić zapamiętanie („memoria”).

Zewnętrzna stosowność dotyczy z kolei spójności pomiędzy mową a jej społecznymi okolicznościami. Cyceon wymienia tu cztery odniesienia: harmonię mówcy z samym sobą, z audytorium, z czasem oraz z miejscem mówienia⁴⁶.

Widać, że wewnętrzna i zewnętrzna spójność dotyczy w retoryce wszystkich faz opracowania i wygłoszenia mowy. Zdaniem

⁴⁴ Franciszek, *Evangelii gaudium*, dz. cyt., nr 156-159.

⁴⁵ Por. H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum. A. Gorzowski, Homini, Bydgoszcz 2002, s. 538.

⁴⁶ Por. Tamże, s. 538-539.

Arystotelesa, teoria perswazji cechuje się bowiem metodycznością. Stagiryta uważa, że choć każda sztuka może pouczać i przekonywać jedynie w odniesieniu do własnego przedmiotu, np. medycyna w zakresie zdrowia czy geometria w zakresie miar, to jednak tylko retoryka jest umiejętnością uniwersalną – dotyczącą każdego przedmiotu⁴⁷. Arystoteles wymienia elementy spójnego systemu sztuki retorycznej, który staje się papierkiem lakmusowym spójnej mowy. Klasyczne publikacje służące uczeniu retoryki, osiągały strukturalną spójność przez skoncentrowanie wokół wspomnianych już pięciu zadań mówcy („officia oratoris”): 1) zebranie treści – „inventio”; 2) ułożenie ich w logiczną strukturę – „dispositio”; 3) wybranie stylu mowy – „elocutio”; 4) zapamiętanie – „memoria”; 5) wygłoszenie – „actio”⁴⁸.

Spójność rozumiana jako wewnętrzna i zewnętrzna stosowność mowy retorycznej, znalazła oddźwięk w cytowanym już dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej przez odwołanie do nauk Arystotelesa:

Retoryka klasyczna już od czasów Arystotelesa rozróżnia trzy style przemawiania: sądowy (przed trybunałami), deliberatywny (na zgromadzeniach politycznych), demonstratywny (w ramach różnych celebracji). Stwierdzając ogromne znaczenie retoryki

⁴⁷ Arystoteles, *Retoryka*, dz. cyt., I, 2.

⁴⁸ Pisze o tym Kwintylijan w trzeciej księdze dzieła *Institutio oratoria* (*Kształcenie mówcy*): „Omnis autem orandi ratio, ut plurimi maxime auctores tradiderunt, quinque partibus constat: inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio sive actio (utroque enim modo dicitur)”. Tłumaczy się to: „Cała zatem sztuka krasomówcza, jak uczyło bardzo wielu, i to znakomitych autorów, składa się z pięciu części: inwencji, dyspozycji, elokucji, pamięci, pronuncjacji (wykonania) albo działania (wykładu, przedstawienia)”. Cyt. za H. Lausberg, *Retoryka literacka...*, dz. cyt., s. 145. Podobnie uważa Cyceron: „Myślę przeto, że przedmiotem retoryki jest to, o czym powiedziałem już wyżej za Arystotelesem. Natomiast zgodnie ze zdaniem wielu działy tej sztuki są następujące: inwencja, rozplanowanie materiału, wysłowienie, zapamiętanie i wygłoszenie. Inwencja to wynajdywanie treści prawdziwych lub prawdopodobnych, które uczynią sprawę wiarygodną. Przez rozplanowanie rozumiem rozłożenie w odpowiedniej kolejności wynalezionych treści. Wysłowienie jest dobraniem

w kulturze hellenistycznej, coraz więcej egzegetów odwołuje się do traktatów retoryki klasycznej przy analizie niektórych aspektów ksiąg biblijnych szczególnie Nowego Testamentu. W zastosowaniu do Biblii nowa retoryka usiłuje nie tylko dotrzeć do samego sedna języka Objawienia jako języka religijnej perswazji, lecz także określić stopień jego oddziaływania w danym kontekście społecznym porozumiewania się międzyludzkiego⁴⁹.

Uzgodnione rozumienie spójności z punktu widzenia homiletyki i retoryki, uprawnia do systematyzacji interdyscyplinarnej metody pracy nad spójną homilią. W tym celu, dokona się przejście od „officia oratoris” do „officia praedicatoris”, czyli od klasycznych zadań mówcy do powinności głosiciela homilii. Bazując na terminologii klasycznej, jako pierwsze z zadań homilisty należy wskazać „inventio”, czyli metodyczne i stosowne do Biblii, liturgii i życia wynalezienie treści integralnej homilii. Druga powinność głoszącego to „dispositio” – ułożenie treści w strukturę z płynnymi tranzycjami, uzgodnioną z rodzajem literackim mszalnych tekstów. Następnie „elocutio” – czyli wybór adekwatnego rodzaju mowy, stylu, języka i typów perswazji. Na czwartym etapie „memoria”, a więc zapamiętanie przesłania. W końcu zaś wygłoszenie homilii ze stosowną prozodią i gestykulacją – kaznodziejskie „actio”.

Zakończenie

Teologiczno-retoryczne badania nad teorią spójności homilii uprawniły do systematyzacji metody twórczej pracy nad homilią,

słów odpowiednich do tego, co wynaleźliśmy. Zapamiętanie to trwałe objęcie umysłem treści i słów. A wygłoszenie to zapanowanie nad głosem i ciałem, stosownie do powagi treści i słów”. Cynceron, *O inwencji retorycznej* (tłum. Karolina Ekles), Warszawa 2013, s. 33.

⁴⁹ Papińska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma Świętego...*, dz. cyt., I/B/1.

bazującej na klasycznych zadaniach mówcy. W tym celu autor przeanalizował najpierw źródła teologiczne na temat liturgicznego przepowiadania i ustalił, że jego istotą jest dokonanie syntezy treści biblijnych, liturgicznych i związanych z życiem słuchaczy. Przyjąwszy założenia, że w skład integralnej homilii wchodzi treści kerygmaticzne, didaskaliczne, mistagogiczne, egzystencjalne i moralne tak, aby tworzyć spójną strukturę kompozycyjną i stylistyczną, autor porównał owe wymagania z perswazyjnym celem retoryki, następnie wskazał na elementy perswazji w homilii oraz uzasadnił pożyteczność badania słowa Bożego przy pomocy osiągnięć retoryki klasycznej. Uzgodnienie postulatu teologicznej *jedności tematycznej* oraz wewnętrznej i zewnętrznej stosowności mowy retorycznej uprawniło zaś do ogólnej konceptualizacji metody pracy nad spójną homilią.

Tu kończy się teoretyczna część artykułu, dowodząca zasadności tej interdyscyplinarnej systematyzacji. Przedstawienie szczegółów metody domaga się kontynuacji opracowania (Cz. 2. *Praktyka*) i rozwinięcia powyższych założeń, by odpowiedź na pytanie: jak przygotować spójną homilię na kanwie retorycznych „officia praedicatoris”? ■

The Coherence of Homilies in the Light of Classical Rhetoric.

Part 1. Theory.

SUMMARY

This theoretical article proposes an interdisciplinary theological and rhetorical method for preparing a coherent homily. Coherence is defined by the homily's dependence on the liturgy and its required synthesis of Scripture, Liturgy, and Life. The integral homily must contain five indispensable components: kerygmatic, didactic, mystagogical, existential, and moral content. The study addresses the legitimacy of applying classical rhetoric to the proclamation of God's Word, justifying this approach through anthropological, biblical and patristic argu-

ments. Rhetorical coherence is rooted in the concept of appropriateness (“aptum”), which governs the internal alignment of the elements of speech and the external alignment with the audience and context. This theoretical framework facilitates the systematization of the preparatory process by translating the five classical duties of the orator (“officia oratoris”) into the five duties of the preacher (“officia praedicatoris”): “inventio”, “dispositio”, “elocutio”, “memoria”, and “actio.” Further specification of the method will be presented in a subsequent paper (*Part 2: Practice*).

Keywords: homily, rhetorics, coherence, duties of the orator, officia oratoris, officia praedicatoris

BIBLIOGRAFIA

- Arystoteles, *Retoryka*, tłum. H. Podbielski, w: Arystoteles, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, Warszawa 2004, s. 44–221.
- Arystoteles, *Topiki*, tłum. K. Leśniak, w: Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 1., Warszawa 2003, s. 330–475.
- Augustyn, *De doctrina christiana. O nauce chrześcijańskiej. Tekst łacińsko-polski*, tłum. J. Sulowski, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1989.
- Benedykt XVI, *Adhortacja apostolska Verbum Domini o słowie Bożym w życiu i misji Kościoła*, Libreria Editrice Vaticana, Watykan 2010.
- Chaim W., *Aspekty psychologiczne w przepowiadaniu słowa Bożego*, „Roczniki Teologiczne”, 61(2014), z. 6, s. 170–191.
- Cyceron, *O inwencji retorycznej*, tłum. K. Ekes, Warszawa 2013.
- Dyk S., *Aktualność homilii Orygenesusa we współczesnym przepowiadaniu*, „Vox Patrum” 75 (2020), s. 139–162.
- Dyk S., *Homilia – droga do żywego poznania misterium Chrystusa*, Jedność, Kielce 2016.
- Dyk S., *Jedność tematyczna homilii w świetle adhortacji Evangelii Gaudium*, „Roczniki Teologiczne” 12(2014), s. 35–51.
- Florek M., *Retoryka w służbie homiletyki*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 48(2021), s. 49–68.

- Franciszek, *Adhortacja apostołska Evangelii Gaudium. O głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie*, Wydawnictwo M, Kraków 2013.
- Gajda A., *Mechanizmy spójnościowe w dawnych tekstach popularnonaukowych*, w: Kornacka M. (red.), *Spójność tekstu specjalistycznego*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2014, s. 7–20.
- Gindin S., *Co wiedziała retoryka o budowie tekstu*, tłum. T. Dobrzyńska, „Tekst i dyskurs” 10 (2017), s. 9–39.
- Jaroszyński P., Jaroszyński C., *Kultura słowa: podstawy retoryki klasycznej. Teoria i ćwiczenia*, Fundacja Nasza Przyszłość, Szczecinek 2008.
- Jaroszyński P., *Retoryka*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii* (wersja internetowa), Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, <https://ptta.pl/pef/pdf/r/retoryka.pdf> (dostęp 24.02.2025).
- Kiereś-Łach J., *Filozofia i retoryka. Kontekst myślowy „nowej retoryki” Chaïma Perelmana*, Lublin 2015.
- Klementowicz M., *Homilia jako tekst integralny teologicznie*, w: M. Dąbrówka, M. Klementowicz (red.), *Homilia integralna. Studium treści przepowiadania homilijnego*, Tarnów 2017, s. 9–19.
- Klementowicz, *Spójność tekstu jako warunek poprawnej homilii*, „Roczniki Teologiczne” 64 (2017) z. 12, s. 63–77.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Kapłan głosiciel słowa, szafarz sakramentów i przewodnik wspólnoty w drodze do trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa (19.03.1999)*, Biblos, Tarnów 1999.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, Watykan 2014.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* (z 3. wyd.), Pallotinum, Poznań 2006.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Wprowadzenie do drugiego wydania Lekcjonarza mszalnego*, Poznań 2011.
- Kwintylian, *Kształcenie mówcy* (księgi I, II i X), tłum. Mieczysław Brożek, Warszawa 2002.
- Lausberg H., *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum. A. Gorzowski, Homini, Bydgoszcz 2002.

- Lichański J. Z., *Retoryka na przełomie tysiącleci*, w: W. Przyczyna (red.), *Retoryka dziś. Teoria i praktyka*, Kraków 2001.
- Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele*, Watykan 1993.
- Platon, *Gorgiasz*, tłum. W. Witwicki, Fundacja Nowoczesna Polska, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/platon-gorgiasz.pdf> (dostęp 22.02.2025).
- Przyczyna W., Siwek G., *O metodologii homiletyki*, „Studia Nauk Teologicznych PAN”, s. 289–300.
- Siwek G., *Przepowiadać skuteczniej: elementy retoryki kaznodziej-skiej*, Homo Dei, Kraków, 1992.
- Sławiński H., *Język współczesnego przekazu Ewangelii z uwzględnieniem sugestii papieża Franciszka*, „Roczniki Teologiczne” 61 (2014), s. 53–71.
- Sławiński H., *Ludzki wkład w skuteczność przepowiadania słowa Bożego*, „Polonia Sacra” 72 (2011), z. 28, s. 227–241.
- Sławiński H., *Potrzeba urozmaicenia modelu homilii*, „Studia Włocławskie” 11 (2009), s. 90–97.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym Dei verbum*, w: Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje, Pallotinum, Poznań 2002, s. 350–363.
- Srebrny S., *Co zawdzięczamy kulturze świata antycznego*, Filomata, Lwów 1936.
- Szewczyk L., *Homilia czy kazanie? O nieuzasadnionym sentymencie kaznodziejów do kazań katechizmowych*, „Przegląd homiletyczny” 14 (2010), s. 7–17.
- Twardy J., *Aktualizacja słowa Bożego w kaznodziejstwie*, Przemysł 2009.
- Urbański P. (red.), *Retoryka na ambonie. Zarys problemów współczesnego kaznodziejstwa*, Wydawnictwo M, Kraków 2003.
- Wyrwas K., Sujkowska-Sobisz K. (red.), *Mały słownik terminów teorii tekstu*, Rytm, Kraków 2005.